

Marcela Petrová Kafková: Šedivějící hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí

Brno, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií 2013, 181 s. ISBN 978-80-210-6310-5

Z hlediska tradice jednotlivých *európských roků* možno považovat rok 2012 vyhlášený Evropskou radou za *európský rok aktivního stárnutí a solidarity mezi generacemi* za jeden z „nejviditelnějších“. Mnohé z národních vlád si v něm osvojili základní myšlenky konceptu aktivního stárnutí jako hlavního programového rámce pro politickou odpověď na populační stárnutí a jeho důsledky. V podmínkách Slovenska byla v reakci na *európský rok* přijata *Strategie aktivního stárnutí* a následně *Národní program aktivního stárnutí na roky 2014 – 2020*. V lednu 2014 byla novokonstituovaná Rada vlády SR pro práva seniorů a pro přispívání veřejných politik procesů stárnutí populace.

Akademický diskurz už takáto exploze zájmu nepoznačila, zejména pokud jde o publikování komplexnějších koncepčně poňatých prací, které by nabízely systematickejší teoretické zázemí a interpretační rámce pro relevantní politické reakce na otázky populačního stárnutí. Preto je povzbudivé a vítané, že v rámci edice EDIS Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně vyšla v roce 2013 publikace *Marcely Petrové Kafkové Šedivějící hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. Autorka v ní vychází z faktu, že staroba se stává téměř univerzálně dosažitelnou etapou života bez ohledu na strukturální faktory, akými jsou třída, gender či etnicita. Popri neopakovateľnej heterogenite populácie starších ľudí poukazuje na imperatív aktivity, ktorý „...prostoupil všechny úrovně veřejné debaty, ať už jej jedinci přijímají či ne, ovlivňuje podstatným způsobem jejich životy“ (s. 10) Ak sa však má imperatív aktivity premietnuť do obsahu verejných politik podpory jej zachovávaní vo vyššom veku, potom je dôležité pochopiť, či sa participácia a aktivita v rôznych sférach spoločnosti vekom mení a ak áno, čím možno túto zmenu vysvetliť. To je kľúčová otázka, ktorú si autorka kladie v úvodnej časti publikácie a ktorej podriaďuje jej štruktúru aj obsah. (s. 12) Rovnako už v úvode formuluje úvahu o nebezpečenstve normatívneho prístupu až rizika exklúzie časti seniorskej populácie, ak imperatív aktivity vo vyššom veku nebude vysvetľovaný a uplatňovaný dostatočne reflexívne a v súlade s heterogenosťou seniorskej populácie.

Publikácia je pomerne bohatá vnútorne členená (má deväť častí vrátane literatúry). Z hľadiska jej originálneho vecného a metodologického záberu však možno okrem úvodu (kapitola 1) a záverečného zhrnutia s diskusiou (kapitola 8) identifikovať dve veľké časti – teoretický vstup do otázok stárnutia v spoločnosti (kapitola 2) a oblasť participácie – aktivít (kapitoly 4-7). Obe časti sú krátko prepojené metodologickou kapitolou (kapitola 3).

V druhej kapitole sa autorka venuje teoretickým otázkam starnutia v spoločnosti. Za osobitne prínosnú možno považovať rekapituláciu formálnych teórií starnutia – od teórie vyviazania cez teóriu aktivity, teóriu politickej ekonómie starnutia, teóriu selektívnej optimalizácie s kompenzáciou až po výklad podstaty a podôb starnutia v spoločnosti v rámci postmodernej sociálnej gerontológie. Táto stavia na význame individualizácie ako potenciálnom zdroji oslobodenia a flexibility príležitostí a volieb v procese starnutia (nie v starobe) vo všetkých oblastiach života (nielen v zamestnaní) a v interdisciplinárnom pohľade (nielen v rámci reziduálnej sociálnej politiky). V rámci východiskových konceptov autorka zakončuje prehľad konceptom aktívneho starnutia. Opiera ho o definíciu Svetovej zdravotníckej organizácie z roku 2002, ktorá stavia na pilieroch bezpečnosti, zdravia a participácie v procese starnutia ľudí ako celoživotnej stratégie. Zároveň pripomína, že aplikácia tejto definície môže byť pre obdobie štvrtého veku (vysokej staroby) ako menej pozitívnej perspektívy starnutia problematická, ba priam exkludujúca, poukazujúc na vekové limity úspešného, zdravého či aktívneho starnutia. Prístupy založené na delení jedincov na sebestačných a nesebestačných či na jedincov tretieho a štvrtého veku považuje za stálu výzvu gerontológie. S ohľadom na argumenty autorky o limitovaných možnostiach využívania konceptu aktívneho starnutia na obdobie tzv. štvrtého veku prekvapuje, že do prehľadu existujúcich výkladových konceptov nezradila aj najnovšie práce A. Zaidiho a kol. z Európskeho centra pre sociálnu politiku a výskum vo Viedni z rokov 2012 – 2013, zavŕšené spracovaním teoreticko-metodologického konceptu *Index aktívneho starnutia*. Prínos konceptu spočíva v tom, že pomáha „merať“ nielen samotnú doménu aktivity v jej variabilných formách a skúsenostiach starnúcich ľudí rozličných sociodemografických charakteristík (actual experiences of active ageing), ale aj doménu širších podmienok a predpokladov k aktívnemu starnutiu (capability to actively age). Takýto komplexný prístup by mohol pomôcť vysvetliť tvrdenie autorky, prečo je obraz seniora tretieho veku predmetom záujmu spoločenskovedných výskumov a politikov, zatiaľ čo obraz seniora vo vysokom veku a v štádiu intenzívnej závislosti sa spája len s pasívnou pomocou spoločnosti. Navyše, takéto stanovisko možno považovať za simplifikujúce, keďže snahy o aktivizačné programy boli prítomné (minimálne v podmienkach Slovenska) v rámci systému dlhodobej starostlivosti o odkázané osoby ešte predtým, než sa uvažovalo o presadzovaní princípu vekovo podmienenej aktivizácie v oblasti zamestnania a trhu práce. Takéto iniciatívy zaznamenávame skôr v poslednej dekáde.

V metodologickej kapitole (kapitola 3) autorka zdôvodňuje svoj prístup k skúmaniu vplyvu veku na participáciu a aktivitu jedincov. Vek, obdobie (čas) a kohortu využíva ako tri zdroje zmeny nevyhnutné pre pochopenie komplexnosti starnutia v sociálnom kontexte. Pre účely analýzy ich vplyvu v zvolených oblastiach (sférach) aktivít českej populácie bol zvolený *Európsky výskum hodnôt* z rokov 1991 a 1998 ako základný zdroj relevantných dát.

V analytickej časti práce (kapitoly 4-7) sa autorka venuje vplyvu veku na participáciu (aktivitu) starších ľudí v jednotlivých oblastiach spoločenského života,

konkrétne v rodine, zamestnaní a na trhu práce, na záujem o politické dianie a verejnú participáciu a napokon na záujem o dobrovoľníctvo ako príklad občianskej participácie. Výber týchto oblastí nemožno považovať za náhodný, a to nielen preto, že *Európsky výskum hodnôt* poskytuje k ich analýze potrebné zdrojové údaje. Všetky tieto oblasti participácie a aktivít tvoria domény indexu aktívneho starnutia saturované jednotlivými indikátormi v oblasti zamestnanosti ľudí od 55 rokov vyššie, ich neplatených spoločensky prospešných aktivít (napr. dobrovoľníctva) či nezávislého, zdravého a finančne zabezpečeného života vo vyššom veku.

Najskôr sa autorka venuje participácii v rodine a medzigeneračnej solidarite (kapitola 4). Zameriava sa na niektoré normy pôsobiace na vzťahy rodičov a detí a na faktory regulujúce tieto normy, resp. ich zmenu v posledných dvoch desaťročiach. Na základe výsledkov realizovanej analýzy uzatvára, že aj keď miera normatívnej medzigeneračnej solidarity v Českej republike od začiatku 90. rokov mierne poklesla, stále zostáva v európskom porovnaní vysoká. Rodina je pripravená poskytovať si vzájomnú pomoc, očakáva však podporu v starostlivosti o odkázané osoby aj od štátu a inštitúcií. V reflexii na jednostranne ponímanú medzigeneračnú výmenu autorka zdôrazňuje jej reciprocitu (význam seniorov pre rodinné vzťahy), na ktorej stavia aj najnovší koncept aktívneho starnutia.

V ďalšej kapitole (kapitola 5) však zároveň „kontruje“ kritickým postojom k nastaveniu (pôvodného) konceptu aktívneho starnutia z roku 2002, ktorý marginalizuje postavenie starších ľudí v rodinnom živote a sústreďuje sa predovšetkým na oblasť zamestnanosti a trhu práce. Pripúšťa však, že bariérou účasti na formálnom trhu práce by sa pre starnúce osoby mohla stať nižšia vzdelanostná úroveň v porovnaní s mladšími generáciami. Konštatuje, že v ČR podobne ako v ostatných krajinách s vysokou životnou úrovňou a relatívne nízkou nezamestnanosťou dochádza k poklesu étosu práce vyváženého vzostupom významu voľného času a priateľov.

Súčasťou vyváženosti aktivít v jednotlivých sférach života je podľa zistení autorky aj občianska angažovanosť starších ľudí a ich participácia vo verejnom živote. Verejnej participácii sa venuje cez jednu jej oblasť a tou je politická participácia, osobitne formou volebnej účasti a záujmu o politiku medzi staršími osobami (kapitola 6). Rovnako sa zaoberá politickou orientáciou a volebnou preferenciou starnúcej populácie. Na základe výsledkov svojej analýzy vyvracia presvedčenie českej spoločnosti o silných ľavicových preferenciách starších ľudí, opierajúc sa o tendencie silného vplyvu politickej orientácie z obdobia „politickej socializácie“ na ďalší priebeh života.

V poslednej kapitole (kapitola 7) sa autorka venuje dobrovoľníctvu starších ľudí ako forme občianskej angažovanosti a produktívneho starnutia. Konštatuje, že miera dobrovoľníctva starších osôb v ČR je porovnateľná s ostatnými európskymi krajinami. Rozdiel je skôr v typoch organizácií, cez ktoré tieto osoby dobrovoľníctvo vykonávajú. Ide predovšetkým o športové organizácie a naopak o nízku mieru dobrovoľníctva pre cirkev. Autorka akcentuje svoje výskumné závery

o znižujúcom sa vplyve vybraných sociodemografických charakteristík na dobrovoľnícku participáciu starších ľudí. Najsilnejší vplyv má podľa výsledkov všetkých vln *Európskeho výskumu hodnôt* členstvo v organizáciách. Silu tohto vplyvu spája s inštitucionalizáciou verejného sektora od začiatku 90. rokov, aj keď ju priamo nevzťahuje na inštitucionalizáciu dobrovoľníckych príležitostí, ku ktorej dochádza len v posledných rokoch (napr. prostredníctvom činnosti dobrovoľníckych centier). Tejto otázke sa však explicitne nevenuje. V závere kapitoly sumarizuje, že starnutie neznamená automaticky opustenie verejnej sféry a resignáciu na občiansku participáciu. Rovnako však ani automaticky neznamená zapojenie sa do tohto typu aktivít, ak sa im človek nevenoval v predchádzajúcich fázach života.

Autorka vo svojej publikácii podrobne analyzuje rôznorodé formy aktivít, aktivizácie a participácie starnúcej populácie s ohľadom na zámer odpovedať na otázku, či je prítomnosť, resp. „intenzita“ prítomnosti spoločenských aktivít podmienená vekom (vplyvom starnutia jedinca), alebo ide skôr o dôsledky socializácie kohorty v konkrétnom sociokultúrnom kontexte. V závere publikácie uzatvára, že samotný seniorský vek neslúži ako kolektívna identita a že záujem starnúcich ľudí o participáciu v rôznych sférach spoločnosti nie je „vynútený“ prijatím špecifických noriem spojených so seniorským vekom. Že ide skôr o kohortný efekt, očakávajú, že: „Nastupující generace seniorů tak 'bude jiná' než jejich rodiče v seniorském věku, 'jiní' však budou i senioři budoucí.“ (s. 158)

Opakovane vyjadreným obavám autorky o riziku exkludujúceho efektu konceptu aktívneho starnutia na osoby „štvrtého veku“, ktoré opisuje ako závislé a odkázané, možno rozumieť. Zároveň si treba položiť otázku, či uplatňovaním najnovšieho konceptu aktívneho starnutia, ktorý sme spomenuli, budeme vedieť lepšie pochopiť previazanosť tretieho a štvrtého veku, o ktorej podľa autorky vieme zatiaľ málo a k čomu na viacerých miestach svojej publikácie vyzýva. Je to otázka pre ďalšie analytickovýskumné práce, ktorým poskytla svojou publikáciou seriózny základ.

Kvetoslava Repková
Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava